

A babona, mint gyulladás

Superstition as inflammation

Lindner Gyula PhD

Pécsi Tudományegyetem

Történettudományi Intézet, Ókortörténeti Tanszék

lindner.gyula@pte.hu

Initially submitted October 05, 2012; accepted for publication December 15, 2012

Abstract:

Plutarch's work *On superstition* deals with the ignorance regarding the gods, which is divided into two streams: atheism and superstition. According to Plutarch the latter one is an inflammation of the soul depriving it of rational thinking and giving rise to the view, that gods are envious, mischievous, and inconstant beings. By means of psychology and antropological research, ancient superstition can be compared to the symptoms of the obsessive-compulsive disorder.

Kulcsszavak: Plutarchos, De superstitione, babona, Theophrastos, obszesszív-kompulzív zavar, gyulladás

Keywords: Plutarch, De superstitione, superstition, Theophrast, obsessive-compulsive disorder (OCD), inflammation

A Kr.u. 1-2. században élt Plutarchos írásai az antikvitás tudásanyagának igazi tárházát adják. Talán nincs még egy olyan ókori szerző, akinek ennyi írása maradt volna az utókorra, nem beszélve arról, hogy a chairóneiai születésű, később Apollón papjaként tevékenykedő életrajzíró-filozófus érdeklődési körét tekintve is párját ritkította. Legyen szó vallásról, oktatásról, gyermeknevelésről, az állatok természetéről, az égitestek mozgásáról, vagy a vegetarianizmusról, Plutarchos mindenben határozottan állást foglalt, nem ritkán támadva a népszerű epikureus, vagy éppen sztoikus tanokat.

Egyik igen korai műve a *Moralia* (tehát morálfilozófiai értekezéseinek) részeként napvilágot látott *De superstitione*, amelyben az istenhit eltorzult formáit tárgyalja. Plutarchos szerint az istenek igazi természetét érintő tudatlanság kétféle lehet: egyik oldalon az istentelen gondolat áll, a maga hideg, racionális álláspontjával, miszerint istenek és felsőbbrendű, segítő hatalmak nincsenek, ezért a bennük való hit is ostoba, nevetséges dolog. A másik oldalon

viszont meglepő módon azt a babonás viselkedést látjuk, amely éppen hogy az istenek iránt érzett tisztelet, alázat túlzó formáját képviseli. A babonás személyisége az ateistához hasonlóan torz, hiszen szenvedélyes, csapongó, olykor féktelen magatartása, amely túlzott istenfélelemből és fanatizusból fakad, megalázó helyzetek sorába hozza. A babonás ember tudathasadásos helyzetét mi sem világítja meg jobban, minthogy fél az istenektől, mégis fohászkodik hozzájuk, retteg az isteni büntetéstől, mégis elmegy ünnepeikre, hogy ott kényszeredett pontossággal vegyen részt az áldozatokban.

Ókori forrásaink közül, a teljesség igénye nélkül két olyan írást érdemes megemlíteni, amelyek a babona kérdését behatóan tárgyalják. Akár Theophrastos *Jellemrajzok* c. művét, akár Plutarchos említett írását vesszük alapul, azt látjuk, hogy a babonás ember viselkedésében egy csepp sem különbözik attól az embertől, aki kényszeres, olykor mániákus cselekedeteivel képes szűkebb-tágabb környezetét az örületbe kergetni. Theophrastosnál a babonás ember forrásvízzel permetezi testét, a szentélyből kilépve borostyánágot vesz a szájába, ha menyét keresztezi útját, képtelen továbbhaladni, ha rémálmok gyötrik, álomfejtőkhöz, jóvendómondókhoz fordul, ha pedig örültre vagy epilepsziásra esik a tekintete, „szent borzalommal köp ruháinak redői közé.”¹

Plutarchos leírása a babonás ember viselkedéséről már korántsem ennyire humoros. Szerinte ugyanis a babona a lehető legkilátástalanabb helyzetbe hozza az embert. Hiszen nem fél a tengertől – írja Plutarchos - aki nem hajózik, sem a háborútól az, aki nem vesz részt csatában, sőt a szegénynek vagy az egyszerű közembernek sem kell tartania attól, hogy valaki följelenti. Aki viszont fél az istenektől, mindentől fél, hiszen nincs olyan menedék, ahol az isteni büntetés elől elbújhatna, sem tengeren, sem szárazföldön, sem a föld bármely szegletében.

Az ókori babona természetével foglalkozó kutatások során néhány éve jelent meg az a gondolat, hogy a pszichológia által vizsgált mentális betegség, az obszesszív-kompulzív zavar (OCD) tüneteit, jellemzőit a babonás ember viselkedésére alkalmazzák. Ezt a vallási rítusok hatásmechanizmusát vizsgálva az antropológia már évtizedekkel ezelőtt elvégezte.² A babonás embert éppen a cselekedetei során megmutatkozó kényszer és megszállottság helyezi a társadalom perifériájára, ez teszi helyzetét megalázóvá és a hagyományos vallásosság számára elfogadhatatlanná. A babonás ember félelmeinek, rögeszméinek béklyójából képtelen

---

¹ Theophrastos: *Jellemrajzok* 16. Steiger Kornél fordítása

² A fő különbség, amely a rítusok során megjelenő kényszeres cselekvések és a babonás ember obszessziója között megmutatkozik, a társadalmi legitimációban rejlik. Míg az előbbi a közösség hagyja jóvá, és közösen gyakorolják, addig az utóbbi viselkedésforma nevetség, esetleg szánalom tárgyát képezheti, és a tradicionális vallásosság részéről elutasításra talál. Ahogy egyébként az OCD-s betegek is kulturális jelentéstartalom nélkül hajtják végre kényszeres cselekedeteiket.

megszabadulni, hiszen mentális kielégülést kizárólag a rituális tisztálkodástól, a zsákruha felöltésétől és az állandó önostorozástól nyer.

A kényszerbeteg és a babonás ember viselkedése között lényeges hasonlóságokat fedezhetünk föl, ha figyelembe vesszük azokat a cselekvési- és magatartásformákat, amelyeket mind Theophrastos, mind Plutarchos említ. Ezek a következők: állandó tisztálkodás, ill. a ház rituális megtisztítása, bizonyos dolgok érintésétől és betegségektől való félelem, haj levágása, ruha megszaggatása, egyes szavak különleges erővel való fölruházása, félelem a változástól, félelem a pontatlanságtól az élet legtöbb területén (ez Plutarchosnál leginkább az áldozatokban való szigorú pontosságot jelenti). Ahogy a kényszerbetegben félelmet kelt, ha bizonyos cselekvéseket nem hajt végre, úgy a babonás ember is állandó rettegésben él, ha valamit elmulaszt, akár a polis ünnepein vesz részt, akár otthonában tartózkodik.

A babonás ember viselkedésének értelmezésére azonban ez csak az egyik út, hogy cselekedeteinek pszichológiai okait magyarázzuk. A plutarchosi szöveg ugyanis további adalékkal szolgálhat az ókori babona természetét illetően. Plutarchos úgy vélte, hogy a babonás viselkedés, mint túlzó, szenvedélyekkel teli tévképzet a lélek gyulladási állapotát okozza.³ A különféle lelki bajok akkor válnak igazán nyomasztóvá – írja Plutarchos –, ha azokhoz érzelem is kapcsolódik. A babonát ezért tekinti súlyos lelki betegségnek, amely féktelen szenvedélyt ébreszt az emberben, és a kényszeres cselekedetek, a rögeszméken alapuló viselkedés és az állandó rettegés révén eltéríti az embert az istenfélelem helyes útjáról.⁴ A babonás ember ugyanis azt képzei az istenekről, hogy minden nehézség, minden csapás tőlük származik, hiszen állhatatlan, szeszélyes, önző és kegyetlen lények. Így nem csoda, hogy uralmukra is zsarnokságként tekint.⁵

Plutarchos a babonának jelentős pszichológiai erőt tulajdonított, amely képes lehet az egyént akár öngyilkosságba is kergetni. Az idős Midas király vagy Aristodémos, a messéniaiak uralkodója önkezével vetett véget életének, mivel nyomasztó álmok, látomásaik, ill. közvetlen környezetükben végbemenő változások olyan zaklatott állapotot idéztek elő, hogy a kialakult helyzetből nem láttak más kiutat. Természetesen Plutarchos nem az álmok

³ *De superstitione* 164 f – „πᾶν γὰρ πάθος ἔοικε ἀπάτη φλεγμαίνουσα εἶναι καὶ καθάπερ αἱ μετὰ τραύματος ἔκβολαι τῶν ἄρθρων, οὕτως αἱ μετὰ πάθους διαστροφαι τῆς ψυχῆς χαλεπώτεραι.” – „Nyilvánvaló, hogy minden szenvedély a lélek lángoló tévedése is egyben, és amiként az ízületek kificamodása, ha az sérülést okoz, úgy a lélek elkorcsosulása is súlyosabb, ha az szenvedéllyel jár együtt.” Hasonló gondolat a *De latenter vivendo* 1128 d-ben is megfogalmazást nyer.

⁴ Vö.: *De superstitione* 171 f

⁵ *De superstitione* 166 d – „Aki viszont úgy retteg az istenek uralmától, mint egy nyomasztó és könyörtelen zsarnokságtól, hova költözhet, hova menekülhet, milyen vidéket vagy tengert találhat, ahol nincs jelen az isten?”

jelentőségébe vetett hit ellen foglal állást, hanem azon babonás nézetekkel szemben, amelyek az efféle álmoknak, előjeleknek, látomásoknak túlzott jelentőséget tulajdonítanak.⁶

A lélek gyulladt állapota éppen attól fosztja meg az embert, ami a legcsodálatosabb dolog lenne életében, az istenség igazi természetének, jóságának, kiválóságának, bölcsességének a fölismerése. A babonás ember azonban nemcsak az istenekről alkotott véleményében jár tévúton, hanem valóságérzékelését is teljesen elveszti. Plutarchos a különféle mágikus gyógymódokat, tisztító szertartásokat, javasasszonyok által végzett ráolvasásokat is a babonáság körébe utalja. A babonás éppen a gyógyítás ezen fajtáit részesíti előnyben, a hagyományos orvoslás számára nem kielégítő, az orvost pedig erőszakkal utasítja ki házából.⁷

Plutarchos a babonás viselkedés megnyilvánulását látja abban, ha valaki a tudományosság talaján álló orvoslás helyett ilyen és ehhez hasonló praktikákhoz folyamodik. Ebben a hippokratészi korpuszba tartozó *De morbo sancto* gondolatmenetével fedezhetünk fel rokonságot. Az 5. század utolsó harmadában keletkezett írás szerzője amellet érvel, hogy a mágusok, sarlatánok és különféle szemfényvesztők a babonával takaróztak, csak azért, hogy saját hozzá nem értésüket és tudatlanságukat palástolják az epilepszia gyógyítása során.⁸

Plutarchos *Sókratés daimónja* c. művében igen szemléletesen fogalmaz a lélek természetéről: „Ezzel szemben az emberi lélek, melyet a benne levő ezernyi impulzus rugalmas, sodrott kötélként feszít meg, valamennyi gépnél sokkalta jobban irányítható, s ha valaki az értelem erejével hat rá, tüstént lendületet kap, hogy a felfogott gondolatnak megfelelően mozogjon. (...) Hiszen a csontok, az izmok és a hús vízzel telítettek, s az ezekből összeálló súlyos tömeg nyugalomban van és ernyed. Mihelyt viszont a lelket a gondolkodáson keresztül valamiféle hatás éri, azonnal elmozdul a megfelelő irányban (...) és mintegy szárnyat kapva siet a megvalósítás felé.”⁹

Az egészséges, tehát az értelem irányításával működő lélek így viselkedik Plutarchos szerint. Azonban, ha az ember egy szenvedély (*πάθος*) hálójába kerül, és az értelmes rész háttérbe szorul, az a lélekben olyan lüktető gyulladást (*σφουγμός*) okozhat, amely az egyént a legsúlyosabb véleményre, az isteni kegyetlenség és szeszély téves gondolatára vezeti. Ezért állítja Plutarchos, hogy a babonáság minden félelem közül a leghitványabb és legkilátástalanabb helyzetbe hozza az embert, a legjobb tehát, ha e viselkedés minden formáját következetesen elutasítjuk.

⁶ Plutarchos maga állítja, hogy egy álom hatására hagyott föl a tojás fogyasztásával. Ld. *Quaestiones convivales* 635 e.

⁷ Vö.: *De superstitione* 168 c

⁸ *De morbo sancto* 2.

⁹ *De genio Socratis* 588 f – 589 b. W. Salgó Ágnes fordítása

Irodalom

BOWDEN, H.: *Before superstition and after: Theophrastus and Plutarch on deisidaimonia*. Past&Present. 2008. suppl. 3. 56-71.

BRENK, F. E: *In mist apparelled. Religious themes in Plutarch's Moralia and lives*. Leiden 1977.

DIGGLE, J.: *Theophrastus. Characters*. Cambridge, 2004.

DULANEY, S. – FISKE, A. P.: *Cultural rituals and obsessive-compulsive-disorder: is there a common psychological mechanism?* Ethos, 22, (1994) 243-283.

MARTIN, D. B.: *Inventing superstition. From the hippocratics to the christians*. Oxford, 2004.

TITCHENER, F. B.: *Is Plutarch's Nicias devout, superstitious, or both?* In.: The unity of Plutarch's work. 'Moralia' themes in the 'Lives'. Features of the 'Lives' in the 'Moralia' (ed. Nikolaidis, A.G.) New York, 200